

ШЫНЫ

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн.

№ 162 (15382) 1994 чылдың октябрь 7, пятница. Ат салган тагы 23.00. Сагар өртөө 150 рубль.

Тыва Республиканың Президентизинин болгаш Чазааның Ак-Довурак хоорайның 30 чыл юбилей-биле холбаштыр

БАЙЫР ЧЕДИРИИШКИНИ

Эргим ак-довуракчылар! Аддарлыг төөгүлүг хүн—Россия Федерациязының солтаныга Тываның киргениниң чартык чүс чыл юбилейи хүн келген тудум чоок-шудуп кел чыдар. Бичаарга бо төөгүлүг болушкунун бичин-ле мурнуу чарында Ак-Довурактың 30 чыл юбилейи демдегел турардыр бис. Силерниң комбиндарының болгаш хоорайыңарыңың бистиң бүгү чокувустуң салым-хуузунага ролю дыка улуг.

Ак-Довурак каш-ла чылдың итинде шапкын агым-иңиң Хемчикти эрзинге тургустулган. Адаттарың карапта-ла, туйбуда бүткен хой каыт бажыңар өлгөр-иниң орунуга өзүп үнгөн. Бичаарга хойжуларның оолдары болгаш кыстары, уругларының ажы-төлдери болгаш оларын даа тургудары даш бажыңарга тургударыңың, даг-дугун казып тегел, болбазырадыр турарлар.

Каш-ла он чылдарың мурнуу чарында өрте-бурнугу Кара-Даштын электери Тываның барын талазында өңе-зон-куруг чер кылдыр санаттың турган болтай. Бичаарга-даа бо чер болуң «ак довурак»-биле алдаржып, суражкан турган болгаш ол чоок-канының чурт-такчылары ою хой кежи эттеринге ажылап чорганнар. Бичаарга ол кырган дагың дивискээринде «даг-дугу» бар дээрин, шаг-шандан-на бээр билдингир турган.

Ак довурак болгаш кара даш! Ол ийиниң ыргалы казы хире-дир. Эрте-бурун шаг-да амгы бо хоорайның турарыңың тайбың-шөлөө болгаш ажыл-иш чон амыр-тайбың чурттап турган дээрзиниң дугайында тоолуругу чугаа-соот бар. Бичаарга-даа мурнуу чүктен эжелекчилер халдап келген. Кадыг-дошкун хаан болуңуң дайынчыларыңа туттурган кижилерни эрте-бурун дагың кырыңче сывырып үндүргөп, өрттедирген дужааган. От-көстөн болгаш ажы-шүжүгдөн хая-лаштар бээни караар берген дээр. Бичаарга-даа улус-чонун чуректери, өрттегин, хуукталбаан болгаш мөңгө минерал — даг-дугу бооп хуула берген. Тоолуругу чугаа ыдыг-дыр. Ак-Довурактың байлак чериниң дугайында шаг-ла кош-кун тараачынар Кононов-биле Хопровтуң Кара-Даш дааның баарыңдан даг-дугун тыпканы өрткөн чүс чылдың төңгүзүндө эгелээш, билдине берген турган.

Куруг дазыр турган черге үлетпүр бүүдүргелериниң бажыңары көдүрүп үнгөн. Кызыл копка оруктар-биле хойжуларның хонаштарже көкүп чоруп турган черинде ам «мындагылар—ажылың амгы» калбак-делген кудуңчуларда чоргаар бажып чоруур.

Ак-Довурак республикада муң-муң бедик мергежил-дик ажылчыларны, инженерлерни, техниктерни берген. Ол дыкка үеңиң иштинде-ле Тываның экономикатың болгаш культурутуң төптөрүн бирээни апарган.

Амгы үеде силерниң хоорайыңар, силерниң комбиндарыңар берге үеде чурттап турар. Бичаарга-даа ак-довуракчылар иштинде үе-чалааның шыгалаалары болуңуң эң иңиң чачыларын оскунмай, телептин бүүрле турдуп үнеринге бүүрлеп турар бис.

Хоорайың болгаш комбинаттың салым-хуузу Президентиниң болгаш Чазааның эң чугулап сагыш салыр эдериниң бирээни бооп келген болгаш ыңдыг бооп артып-лаа турар. Бичаарга бистиң Ак-Довурактың келдир үезинге бүүдүрүшкөн, демократтың наартылгалары, экономикагың реформалары чорударыңың, бүүдүргө култураның болгаш чаагай чачыларың каттап тургударыңың херээңге Ак-Довурак республикага каян-даа мурнуу оодуругу турар дээрзинге идегер бис.

Эргим ак-довуракчылар, тыва индустриянык баштайгы хоорайыңың 30 чыл болганы-биле байыр чедирип тур бис.

Силерге кадыкшылды болгаш бажыңарыңарга чыгып, чырык болгаш амыр-тайбың чорукту, силерниң өг-бүлелеринерге аас-кежиниң күзеди.

Тыва Республиканың Президентиниң Ш. ООРЖАК.

СОВХОЗТУН ШАНЫНДА ЭКИ ЭГЕЛЭЭШКИН

Хайыраканның кырлаң-кыраң, сүүр-сүүр баптарлыг сыннарың дужунда суурда тараа шаңыла бо чылдың дужуудун арыглашкыны хайнышкыны чоруп турар. Бир талазында, чаа тараанында дужуп турарын кижини бүүрү сонуургаар, ону барып көрүксээр, алыштап алгаш, ону чаагайзынар.

Улуг-Хемин Хайыракан суурда бо шаанын ажылчыны, хоочун механизатор Бүрүмөй Сатович Шырап ажыл-агыйың шөлдеринде дужутту ажаап алыры дооступ турарын хөөрөп, тараачылар бо чайын эки дужутту остургенин чугаалап турду. Бичаарга-даа бригадалыңың тараазы хой кирген.

Улуг-Хаяның комбайнерлерин, чолаачыларын, механизаторларын адаваска кайып боор Оларның күш-ажылы үлүү база бар-ла болтай. Чолаачылардан ам кымынары демдеглээр силер деп, шаңың эргелекчи Светлана Аракчаевна Түлүштөн айтырган бис. Төкпөр Мөргенин, Валерий Хувартааны, Борис Шактаржалты даш-ле, оон өске-даа мурчакчылар, шалыңчылар бар болду.

Тарааны удур арыглаң, кургудыр эжин турарларын чай чок, чымыштыг ажыл-ижин демдегедилер. Кырлаң даглар хевирлиг төккөн дужутту ажылчынар тараа арыглаар машиналарже кир эжин-ле турлар.

Тарааны арыглаары чоруп, чаа дужут черге ураңдуур саарып бадны турда, Хайыракан сумузуңуң чагыргы даргазы Биче-оол Кыргысович Монгул-оол бо-ла келди. Ол турган улустуң холдарын тутту. Хайыракан суму ча.

Чуруктара: тараа чедиргелериниң мурнакчызы, чолаачы Николай Сүрүн-оолович Кызыл-оол; пенсионерлерге тарааны үлөп берип турары.

Ожемчон ОНДАРНЫН сөзү, чуруу.

БОЛУУШКУННАР, ФАКТЫЛАР, МЕДЭЭЛЕР

СААНЫ ЭЛБЕК

Чөөн-Хемчик кожунунун Хайыраканда Дөргүн аттыг биче бүүдүргениң коллективинде боттарыңың ажыл-херээңге көзөөде ак сеткилдиг-биле хандыкшылдыг, үлүг-хуузуң үргүлчү ажыр күсүдөп чоруурларын маңа хөйү-биле адап болур. Бичаарга санчылар Дорума Монгуш, Елизавета Сат оларны чоргаарал-биле адаары артык өвөс боор.

Чүге дизе бо саанчылар боттарыңың ажыл-херээң школа доосканыңың сөөлүндө кайнаар-даа өөренип чоруурун бодайын, ада-незинге дөгүм каларың-биле ажылдап эгелээрден, Биеги школа-чылардан бөгүндө езулуг ажыл-ишчи мурнакчылар илереп келгени ол-дур.

Фермада 300 инектиң 150 ажың бөгүндө саалдаа хаара туткан. Хүндө ортума-биле бир инекте 8-9 литр сүт сагдынып турар. Бүүдүргөдө мал чөми эвээш-даа болза, бар аргаларың ажылдап, инектен сүт саап алырың ферманың ажылчынары чогумчалыг чоруткан. База ол ышкы баш үдүр хемчеглерни ап, сүтүн чидирин болдурбас дээш кымынак чоруун көргүзүп турарлар.

Бо ажылдап чораш, кожунунун кайы-лаа сүт-баран фермаларыңа чедип, ыңды ажылдап турар ажылчынарыңың ажыл, амды-раалы-биле чангыс өвө улада таныжып келдиг. Кайы-лаа фермаларга баарга, ден-дески чүге чок, ыял-ла калдык-бир чылдаганың урукжуктарыңдан сүт сагдыңмайыңда, салдыңан соруга күү-сеттинмейн-лаа баргылаары хааң өвөс таваржыр чоррап.

Оон ыңай сөөлгү өрткөн каш он чылдардан бээр кижилерниң ажылга ээ-харыс-салгазы бир азым болу бергенин эскербес арга чок, ол дээрге өде тургустуушкунуң, рынок харылааларыңың тевиң болбайн аа.

Экономикада кризис ханылавышпаан деп чүвени бөгүндө кижини бүүрү эскерип, а угаады-лаа биле берген. Моно чымыл эртериниң кара чангыс оруу — ажылды сегередиң, оортан хөй ажыктыг орулганы кирип ап, орнажылга, садыг-саарылганы үр-түннедиг чорудары, боттарыңың мурнуңда салдыңан соругаларың чедиргелерин боттандыраар болур.

Бичаарга болганың төлээ-зинде, ферманың саанчылары хөй сүтү саап ап, ону арбын орулгага чедирип алыр болза, оларның иштин орулгазы, ажылының шынары база экижир деп чүве билдингир. Манаа — саанчы кижиниң киржилгези кат-чаар-даа аажок улуг. Дем-ниңге — күштүг, демдегил-бес чүвөлериң деткедирин, диргизиптер.

Устунде алааным ийи саанчы боттарыңда быжылгаан инектеринден хүнде-ле 50-60 килограмм сүтү саап ап, үстүкү сортка дужаап, өвөш өвөс орулганы ап турарыңда чажыттар база бар. Бети дээрге-ле, инектерниң чогуур үе-шаанда чөмгөрө-риң, сагдыңан сүтүн арыг-силени дээш-ле баар. Саанчы кижини саар инектериниң эмгелерин үезинде чүп, оларны аажы-чаның ыяк билген турары албай.

Устунде алааным ийи саанчы боттарыңда быжылгаан инектеринден хүнде-ле 50-60 килограмм сүтү саап ап, үстүкү сортка дужаап, өвөш өвөс орулганы ап турарыңда чажыттар база бар. Бети дээрге-ле, инектерниң чогуур үе-шаанда чөмгөрө-риң, сагдыңан сүтүн арыг-силени дээш-ле баар. Саанчы кижини саар инектериниң эмгелерин үезинде чүп, оларны аажы-чаның ыяк билген турары албай.

(Бистип корр.)

АКША ЧОКТАН АЖЫЛ СУЛАРАВАС

Сүт-Хөл кожунунун көдээ ажыл-агый эргеленине дужут ажаалдазы-биле кыштагылашкыңа белеткеп канчаар чоруп турарыңың дугайында чугаалашкан Анаа колхоз, совхозтарың удурутукчулары болгаш чер, мал ажылчы-ның тускай эртемчилери ба-за киришкен. Кожуңула тараа ажаалдазы аажок берге байдалда чоруп турарын чер ажылчыны тускай эртемчилери ажит-чажыт чогу-биле чугаалап, ону чылдарыңың арга-сүмелерин аразында солушкан.

Чамдык ажыл-агыйларда тарааның үнүмү аажок орайтаан, оңу уламчандан чигелет турар апарган. Моно чашыңың чыга ыңай-ла улуг чабосан ажык чок. Часкы хову ажылдарың эренгей чорутканыңдан кол хамаржыр. Оон ыңай часкы сугатты ат чодуп кылганыңдан чамдык тарааларың үнүжү дески өвөс, Анаа болаарга, ара-тарын тараазы эки бооп турар. Шаң ыңдыг шокар бышкан тараалар «Кызыл-Тайга» совхозтун сугаттыг шөлдеринде хөй бооп турар.

Сугат чок хову чериниң тараалары бо чылдык дык чаагай бооп турар, бир гектардан ортума-биле 11-12 центнеон ажаап ап турары дык-ла өөрүнчүг. А сугаттыг шөлдерин дужуду чүгө-ле 4-5 центне бооп турары чавжыңың-дыр.

Кожунунун ажыл-агыйларыңдан «Алдан-Маадыр» биле «Сүт-Хөлдүн» тараазы чүгээр үнөң бооп турар. Бичаарга-даа болза, бо ажыл-агыйлар машина-техниканы чедиргелерин, үрелип тура-бынга, артык көзөктер чогуңга сылдап алгаш, ажаал-

УДУРТУКЧУГА СӨС ЧАЙЫН ШАНААҢ, КЫЖЫН ТЕРГЕН...

Рыноктуг экономика бодунун будулаазыңары-биле ажыл-агыйың харылааларыңың дыкка баксыраткан. Бичаарга оон эки талаары бар дээрзин чүгө капиталистер өвөс, социалдык лагерге турган чурттар көргүзе берген. Европада поляктар, чехтер, Азияда кидаттер ам шуудуп, ажыл-агыйың харылааларың көвүдөдип эгелээш, Оон-биле чегелештир бистип практикакта чүвени ээ-базу-биле көөр, азы шуут ээзи болуруңуң чаа принциптери негептер турары өөрүнчүг.

Кожунунун экономикасында хуу болгаш хуужуткан бүүдүргелер амдызында кол ролду ойнайың турары хомуданың. Ажыл-агыйың агарымы көзөө колдап турары кымга-лаа билдингир. Мал болгаш чер ажылды колдууду совхозтар сайыра-дып, күрүңге эвээш өвөс кедээ ажыл-агый продуктуларын садып турар. Бичаарга совхозтарың деткир хемчеглерни ап турарың үжүрү-дээ ында. Сайыраңгай кани-галистиң күрүңгелерде бөзүн көзөө ажыл-агыйың ажалла-дырар хемчеглерни доктаа-мал ап турарын херекке алыр апар. Чүге дээрге сиңе-шөбүлүн белеткээр, чамдык культуларыңың өстү-рүр албан карыгалыг болу-ру билдингир.

Сибириниң, эң ыңаңгы Тываның совхозтары агаар-байдуштун таарымча чок байдалдарында ажалдап турар болгаш, болгочок-ла кара-жага таваржы берилээр. Алды-чеди ай дургузунда хар чаап, бораннап көөр болтай. Бичаарга кышка белеткеп ажылдары май айлан эгелээш, хар чагыгыңа чедир чо.

тараа культуларыңың 54 хуузуң ажаалдаже кирериниң мурнуу чарында чылда шаап каапкан. Иштин-хемчилер көңүс тараа чок, арысканчылар кезер сизни чок арктан, Доуга кактырган ажыл-агыйларга дузааларыңың хемчеглерин ап эгелей берген.

Турлаг-хонаштарың кышка белеткээр ажылдарың октябрь айың бирээде чедир кол нургулайында доозарың хемчеглерин алдыңан. Кожунуңа болгаш чер-чер чагыргалары бо чугула айтырмы донтамал хайгааралга ал келгени демдеглес аргажок.

Сөөлгү хыналдадан алгаш көөргө, шээр малдык турар 137 кыштааның 110-у бүрүн септеттиң, чеди сүт-баран фермазыңың бежи белеп болган. Кышка белеткеп ажылдары «Ийи-Тал», «Ары-Бажы», Түлүш Кеңил-оол аттыг совхозтарда (кол зоотехниктери В. И. Канчыр-оол, Н. Х. Доодок, М. С. Допуй-оол) баяк доозулган. Бичаарга турбукке, эртен чылдың чактырыларын каттап, мал каяаларын өй-шанда чылдыглас, соок дужерин маңап, даамчырай хөөнерин уштунмай турарымы хомуданың. Чижээ, «Иштин-Хем» совхозта байдал аажок дугавренчиг. Чайы үеде кыштарын эң каапканың чурттап бажыңарыңың сома, хаалгаларың, шала-лары тура тыртп, мал каяаларың тоймагал каапкан. Ол хаманчок сүүр иштинде сүт-баран фермазыңың чегелештирген. Шаң ыңдыг чорук «Арыскан» совхозтун сүт-баран фермазында база бар. Ажык кышты согуу дужууп көөргө, чылдыг дугайың.

Чамдык ажыл-агыйларда тарааның үнүмү аажок орайтаан, оңу уламчандан чигелет турар апарган. Моно чашыңың чыга ыңай-ла улуг чабосан ажык чок. Часкы хову ажылдарың эренгей чорутканыңдан кол хамаржыр. Оон ыңай часкы сугатты ат чодуп кылганыңдан чамдык тарааларың үнүжү дески өвөс, Анаа болаарга, ара-тарын тараазы эки бооп турар. Шаң ыңдыг шокар бышкан тараалар «Кызыл-Тайга» совхозтун сугаттыг шөлдеринде хөй бооп турар.

Сугат чок хову чериниң тараалары бо чылдык дык чаагай бооп турар, бир гектардан ортума-биле 11-12 центнеон ажаап ап турары дык-ла өөрүнчүг. А сугаттыг шөлдерин дужуду чүгө-ле 4-5 центне бооп турары чавжыңың-дыр.

Кожунунун ажыл-агыйларыңдан «Алдан-Маадыр» биле «Сүт-Хөлдүн» тараазы чүгээр үнөң бооп турар. Бичаарга-даа болза, бо ажыл-агыйлар машина-техниканы чедиргелерин, үрелип тура-бынга, артык көзөктер чогуңга сылдап алгаш, ажаал-

Түлүш КАРЫМА,

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНДЕН БОЛГАШ ЧАЗААНДАН

1994 чылдың сентябрь 28-те хүндүсүнүн 12 шак үезинде Чаа-Хөл кожунунун Шаның арбаның чогуңда Изит-Нара артка «Найрал» совхозтун К-701» маркалыг транктор аңдарылган. Түннелинде аңаа кабинга чоран 5 пассажир амы-тынныңдан чарылган.

Тыва Республиканың Президентизи болгаш Чазаа айым-халакка таварышкан мөчөөн

Тырым-оол Сулунович САТ,
Алдын-оол Данзын-оолович НОРБУ,
Шораан Вячеславович СУНДУП,
Мерген Васильевич САРЫГЛАР,
Родной Суур-оолович БИЧЕ-ООЛ

оларның ада-негеринге, дөргүл-төрелдеринге, чоок кижилеринге ханы кажыдалды илергейлеп тур.

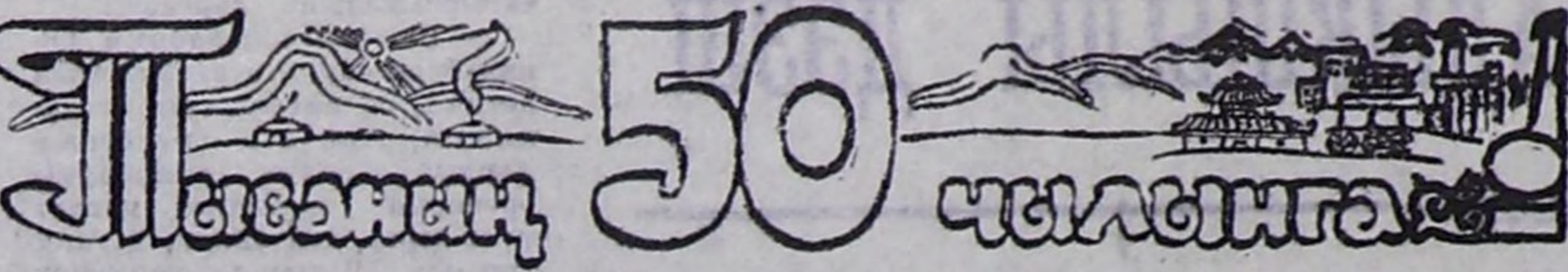
БИР АЙТЫРЫГГА ХАМААРЫШТЫР БОДАЛДАР

(Уланчызы, Эгез № 160 «Шында»).

Ол кол сорулганы чедип алырыңа Тываның Чаааньы, 1935 чылда Намын IX эгездинге болуп нийтиледип удуртукчу болгаш шимчедикчи кужу кылдыр чарлаан ТАРН-нын ажыл-чорудулгазын утланган турган. 1935 чылда ТАРН Коминтернге чуудузулуп, деткип турар эргелик секция кылдыр кирген. Ол үеде Коминтернин Сталинни холдунга, оң айымдан эртенге турганьда ам чакыт чүе чок. Чурттар аразынны «бүгү чоннарнын өндүр адызы» болдун коммунист идеяларын социализм укладын шилеп алган чурттага немештирип турган. Шак ындыг үш көзек — Сталин Компартия-ТАРН дамчыштыр Тывага социализм тургустунуп турган. Чогууна ыччангаш ТАРН-нын ажыл-чорудулгазын арга-хевирлерин Сталинни моделге демей бооп келген.

Мээн санап турарым-биле, ол дээрге Токанын бурчузу эвес, а анаа хай-бачыт болган. Чүге дээрге ол үенин атыннын айты-биле бүгүлеңи чаксаан чатырыл-башкараат Сталинни машинаын бир аариндыжеги апарып, ол машинаын дуазын биле болдун чонунун чагай чолуун ол тургузар болаан. Мычтанга ол үеде Тока-на эвес, а кандай-бир Монгуш, Тулуш, Ондар-даа турган дикчи, олар база-ла шак ындыг салым-хува таваржыр турганьда ийик деп болаан мен Сталинни механизмге үдүр, чөпчөөрөшпейн турганьны үзүткп кааптар турган-на болгай.

Чижек кылдыр чатырыл-башкараат Сталинни машинаын бир аариндыжеги апарып, ол машинаын дуазын биле болдун чонунун чагай чолуун ол тургузар болаан. Мычтанга ол үеде Тока-на эвес, а кандай-бир Монгуш, Тулуш, Ондар-даа турган дикчи, олар база-ла шак ындыг салым-хува таваржыр турганьда ийик деп болаан мен Сталинни механизмге үдүр, чөпчөөрөшпейн турганьны үзүткп кааптар турган-на болгай.

кага Совет Эвилелинин чүе-даа денээр аргажок улут дузазын нийтилеге, арат чон аразына ТАР-биле СССР-нин каттыжып болурун дугайында айтырыгын чөптү-биле тывылдырып келген. Баштай-ла ол айтырыгын 1930 чылдын ноябрыда VII Улур Хуралга делегат Кертин-оол келдир келген, ТАРН-нын болуш Чыраактың удуртулузунга мындайг айтырыгын ол дорт салган: «Тыва СССР-биле каттыжып апа болур бе?» (ТАРН ТН-нын документи-лери, 1-ги фонд, 1-ги дан-зы, 175 дугаар херек, 128-кы аркы) Ындайг үе-бол-даллап ылангы ТАРН-ны СССР-ге фашисттер Гер-мания-биле демислине дуза көргүзүшкүнүнүн үезинде онза илереп келген.

Сталиннин кызыгаар чок эрге-чатыргазынын дугайында амгы билишкенин белиндин чырыктыгы келип үени туудуп турар СССР-ге иделеп, бузурган апартары аажок эки билди болуур. Сталиннин казарма социализминин дугайында ол үенин араттары кайына-эки угаал билги турган деп.

Чон аразында мындайг бодал сөөлү үеде чоруп турар. Биче Хурал бүгү чонун үе-болдыл, санал-оонайг илередир эрге чок турган, Улур Хурал чыдылдыраан, харын-даа бо талазы-биле референдум-даа эртерирөөн дээш, оон-даа эске чүвү чүгү-галалгай турар деп. Амгы үенин депшилетиг үе-чала-дан көрөгө, ындыг бол-байн аар. Уени өренип көр-бейн турары кайгамчыктыг-даа, хоумандыг-даа, Ол үе-деги байдалды өренип көөр, бодун ол үеде хамаарыштыр үгүл болуп көөрү чүгүл болу деп, Сталиннин Тыва-га ындыг улуг салдарын үезинде ол айтырыгын кандай-бир демократ-тыг шийтирлээшкенин дугайында кандыг чугаа ту-

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНДА

ПРЕЗИДЕНТИНИ БАЙЫРЫ МОСКВА. «Бир чыл мур-вунда-ла россияйи курунун чартырынын чорудулгазы болгаш соңгулда кампания-зынын үезинде санаары эгел-ээн, ону эртериринге кол черин РФ-тин Топ соңгулда комиссиязы ээлеп турар» — деп, Борис Ельцинни Топ соңгулда комиссиязына чоруткан байырыг чагазында чугаалаарга, араттар чүл ол дээринин дугайында беэни билбес турган бол-дурлар ийин» эртерип бол-гаш өске-даа хемчеглер алы-ры болдунмас-ла турган бо-лур учурлуг.

Топ соңгулда комиссия-зын РФ-тин Президентиниң Чары-биле тургуска-ны бидинир. «Чурттуң пол-итиктиг тургузулганы шу-тузу бүгү-ниитини чөпчөөр, режигеэне чүткүдүн ба-дыткап турар үеде Топ со-ңгулда комиссиязы хамааты демократтыг эгелээшкенин деткивишаан, Россиянын ку-руве тургузуунга бодуну үдүрү киңер болгаш хамаа-тыларын боттарынд кон-ституцияда айткан эгелер-ин улам долдур ажылаар-ына илгини кылдыр» — деп, илгерти турарын Президент байырыг чага-бикинде илереткен.

РОССИЯНЫН ЧАА ЧУРТТАЛГА ХООЙЛУЗУ МОСКВА. Россиянын чаа чурттага хойлузунун төлөөлелин ажылдап кыл-ган. Ону бугаар хамааты-ларын чүгүле 4-ку катогор-ияныга хамаарып киңил-ер — эвези хасенилгилер, Ала-чурттуң Улур дайны-ны кириңкичелер, 1-ги болгаш 2-ги бөлүктүн инва-лидери, а ол ыкшак онза-кайг хевирли аары-аржык киңилер чурттаар чөни Хал-аска алып учураар.

Оон артан бүгү кижилер, хөй урууларыг өт-бү-лер-биле катая-хаара чурттаар черлерин рынок өрткөктерин эсуугаар садып алып алаар. Ол дугайын РФ-тин Шүүгүзүчүн сайы-дынд бири ораалкчызы Владимир Кузьмин болгаш ук төлөөлелин ажылдап кылган бөлүктүн удуртукчу-су Павел Крошенинников Москва болган парлада конференциянын үезинде дыңатканнар.

Амгы үеде ол төлөөлел-ди Россиянын Чаааньы чоруткан болгаш Курене Ду-зазына чугаалажып көөр айтыры бооп турар.

ГЕКТАРДАН-НА — 25,6 ЦЕНТНЕР КАЗАН. Республиканын бүгү төгүзүне тергип дээр гектардан-на 25,6 центер тарааны — Татарстан-ны тараалыра ажаат алынар. Сентябрь 29-та доозулган ажап алышкын-нын түнелинде 1,7 миллион гектар шөлдүн дүжу-ду алдыган.

Республиканын тараачы-нары уш чыл улаштыр тула-ган дээр дүжүттү ал келген: 1992 чылда гектардан-на 22,7 центер, эртен чыды — 23,11 центер тараа алган — деп, Татарстанын көлдө ажил-агы болгаш аш-чөкчү Эвезам Губайду-лин РосИТА-СНТА-нын кор-респондентинге чугаалаан.

Черин шүтт чаа өзү-биле ээлеп, хумагалар көөр чо-рувтуң ачында олар мын-дыг бузулдег чедикчилер ажилдап турар. Чижээ, бо чылын гектар санаганга 150 центер чемшич, дилген төкөк, ол дээрге бүгү Россияга ортумак көр-гүзүдгү чеди катап хөй-дү-дү. Э. Губайдулинниң рес-публика чылды-на 300-350 мүн тонна аш-чөк кызыл-тазын өскөртөн садып ал-келген. Бо чылын мындай сорулганы салган: ону садып алырын уш чыл болгаш сок-садыр.

КРАЙНЫН ХООЙЛУЖУДЛГА ХУРАЛЫНДА БАРНААЛ. Алтай край-нын Хойлуужудлга хура-лынын ында бүгүгү хун алыштырган элелгил сессия-зынын хун чурумунда тус чер бюджетинин не-мелезинин айтырыгы, республика болгаш край учур-дузазы объекттерге чер участоктарын тускай-лаарынын чуруму, 1994 чылда чер үндүрүчүн хем-чеглери — нитизи-биле он доот айтыры бооп турар.

Депутаттарын бодал ту-раы-биле адыра, дыка хөй оочулганы тып ал турар хун киңилерте тыртат ола-аажык үндүрүчүн дугайында тус чер хойлуужу-ту-лөөлелин анаа шыгын чу-гааны үндүрүп болур. Баш-тайгы саналгаларын езууга-алыра эртен каттык чыл-да край бюджетинин дефи-цинин хемчээл 700 мил-лиард хире рубль турган, ыччаага ыңгы хойлуужу-лөөлө метеле 486,3 миллион рубль чөе Севин болаар. Ындайг хойлуужун хозаа-база бап бай киңилер бо-

Оон-на база бир айтырыг тургустунуп келир. Ядыы араат өг-бүледен үнгөн, шолитика талазы-биле ындыг үдүр дүжүлгачок турган Тока ол үеде эрге-чатырга деп чүвени эки-ле угаал билги турган ирги бе? Ол чүд, он салдары кандыг болдур дээрзин аам Мээн бодал турарым-биле, ол дээрге аажок нарын айты-

Оон-на база бир айтырыг тургустунуп келир. Ядыы араат өг-бүледен үнгөн, шолитика талазы-биле ындыг үдүр дүжүлгачок турган Тока ол үеде эрге-чатырга деп чүвени эки-ле угаал билги турган ирги бе? Ол чүд, он салдары кандыг болдур дээрзин аам Мээн бодал турарым-биле, ол дээрге аажок нарын айты-

Амгы үе-биле адыра, аажок нарын, дыка хөй тала-ларда төрүлдээлгил деп-даа болур айтырыгы — СССР-ин составын Тыванын кыргыны — бүгү талаар-дан шыңчилеп, өренип көөр эвес.

Сталиннин кызыгаар чок эрге-чатыргазынын дугайында амгы билишкенин белиндин чырыктыгы келип үени туудуп турар СССР-ге иделеп, бузурган апартары аажок эки билди болуур. Сталиннин казарма социализминин дугайында ол үенин араттары кайына-эки угаал билги турган деп.

Чон аразында мындайг бодал сөөлү үеде чоруп турар. Биче Хурал бүгү чонун үе-болдыл, санал-оонайг илередир эрге чок турган, Улур Хурал чыдылдыраан, харын-даа бо талазы-биле референдум-даа эртерирөөн дээш, оон-даа эске чүвү чүгү-галалгай турар деп. Амгы үенин депшилетиг үе-чала-дан көрөгө, ындыг бол-байн аар. Уени өренип көр-бейн турары кайгамчыктыг-даа, хоумандыг-даа, Ол үе-деги байдалды өренип көөр, бодун ол үеде хамаарыштыр үгүл болуп көөрү чүгүл болу деп, Сталиннин Тыва-га ындыг улуг салдарын үезинде ол айтырыгын кандай-бир демократ-тыг шийтирлээшкенин дугайында кандыг чугаа ту-

Шак ындыг тайылбыр-лашкын, бистин республикага хамаарыштыр Сталинни ындыг салдар турда, ол ай-тырыгын көдүргөн херээ чок дээш ол эвесе-ле болгай. Биче бидинир факталар-га, херек кырында бар төгү-лүг байдал-чуларга дая-нып турган, хамактың мур-нунда Сталинни чорудулгага болгаш Тывага оон салдар-лыга үнеделди бээр учур-луг бис. Чүгүле оон соонда, мурнунда турган СССР-ин Сталинни политикаын бугуу шакканын, амгы үеде Рос-сиянын Ельцин деп билзе чогуур, оон репрессиялан чоннарын агартканын өе-ренип көөрү, бо айтырыга хамаарыштыр Россия-биле харнааларын амгы үенин политика боттуг чүдөөни чижелгеп көөрүп тургузар учурлуг бис.

Вячеслав МАРТ-ООЛ. Теөгү эртемнериниң ка-лдды.

СТУДЕНТИНИ ДЕТКИЗЕ

Экин, хундүлүг «Шына» Солуңе чүе-даа бижип чорбаан кижин мен, ыччала-да мени силерге бижирини «Шына» солуңа үнген «Не-нин мээн дүвүрелим» деп эгелик материал алдаптаргы. Бо иенин бижип турары кончат шы, ол чүдүлү деткип, өске-даа иелер биске демин кадар боор деп бодал олур мен. Иыдыг-даа ады-не ажы-талу, оларын келер үеде дээр кезеде сажы-сеткили аарып, оларын эр-тем-билеге чедирип алып дээр кылым-кылайып олур-дар Шына-ла ийик көрүп чорудуга, хемчег ады-нелер боттарынын актиңге эки хөп кетпейн үчүлүңа эки тем чыныгы а болга, амы-төдүм-не эки чоругу, бугу-ле кижинг, элениң ийик-ле болуун дээр ыкша-ла кызыл чорудулар.

Билбес бис. Ажы-биле чү-галаарга, студент аны-тө-лүвү ыштар турар дээринг, чөпчөөрөшпей мен хөй үдүлүг мен. Ам 2 студент үрүлүг мен. Бирээни башкы үчүлүгүм мен чылын доо-зар, бирээни дээди, өрөдиге эрениче бо чылын кирген. «Мээн үрүлүгүмүн өренип турар черлеринде, студент кижиге таарымчалыг байдал тургустумаан Башкы үчү-лүгүмүн буфетинин чөмүнн өртөз аар 1994 чылда кижин үрүмүнүн чурттап олурар байдалын көөр дээр шөпчөөр, анаа хондум өшкө хайыракан, соок деп чүдөөнү! Хөкүгү студент үчүлүгү шүттү хөйгөжүп алгы, мени бир оңунга чыт-тылган кагам. Мен чүтө ки-диге ийик үчүлүгүм, ийик ийикчегим, ийинге кызыл коетимчегим, кышкы бөрт-түс, ийи кызыл коетимчегим, кызыл аялган, доңуп каар тоотым. Арай деп дүн чы-рып алдым, бажыңыма си-рийиңиң-караңгыңың кел-лим. Оола-ла бо чылын бай-дал чүдөөр боор дээр селки-мин-биле үрүмчүлүг айты-рарыман: «Ам база, амыч

кыштар боор бис» — деп олурду. Агроуниверситеттин обще-житиңи ам-даа белең эвес, студенттер бажыңар кенип чурттап турар, столовая шүтт чок. Ам студенттерниң боттары өскөдөп, бузук сон-саларын шилдеп, чугалаан алаан деп турар. Студенттер шилди, чү-гайны, будукту кайың ты-варып? Анык-ескенин до-лчуруп, аштап-пуксаптып кааптарымыска, келер үеде оларын соңгулаам чедип алдырар бе? Хоорайлап аразына, хоор-ай шитинге автобустар өр-төз үлүг, студент анаа күш чөтпес, үрүлүгү, оолдар ча-дар кылаштыктып турар, чин-төтөлгөн көрүссө кангылыр? Студент кижинин стипен-диязы эвези, олаң «Шына» дээр бөбөк-тип, 17-20 мүн рубль акаш-биле бо бөбөгө үеде чурттап көрүлөмө. Мычтанга амгы студенттерин өрөдигенин аар келерге ады оон сук кылып багып чыгыла кере бээрн бола бо чыгыла-амчардан бо-лур бөбөк марат чок. Бодал олурарыңа, социал-

кампала чок кижин — сту-дент. Мээн урууларын Кызыл-дан ийи-чатыры уруг-хунер-де чедип келир, түрээни аажок болур. Ажы-төлдүң база бир түрөп турар чы-ла-гааны-ады-нелерин ай-айы-биле шалын «Албай» ту-рарымыска. Арай деп-дө өвүң өртөз тып бээр-дир бис. Бү-дүнү суур акаш чөк-чөбүр-дүр, суурларда чон чам-дыкта хлөб өр-төз беэни тыппас алаар. Оода-ла студент ай-төлдүн стипендиязын ай-ышанда берип түрүп көөр чүе бола. Шак мындайг бер-те үеде кижинин амыч-төзү-лүгүм, өренип бээр бөбөк чыды бооран боор. Сут-Хөл кожуңунун үдүр-түкү даагыларын кижин ма-тывас арга чок, кончат-ла аки бичиңгиз эгелээшкенин эгелээнер, кожуң бугузуз азы кожуңулар аразында су-мелеткеш, Кызыл хоорайга студенттерге чык эртенгиз чөмүгү столованың амыч-төзү бола, биче ады-нелерге ды-ка-ла өрүчүлүг болур ийик. Хундүлүг, өрөдиге чер-леринин удуртукчулары, си-

Бир материалга хамаарыштыр

лерин шүгүмчүлөп, сойгалап олурар деп болай бербеген. Боттарынын ажалыңарга ады-нени база хаара туду-рур. Чыгы шөлөзү үезинде бисти — ады-нени кыдып, септежиң беридер дээр бола-за, кижин канчал уруг-да-рынын түрөп олурарын кө-рүп олурар «бөрү» чүдүрүп чүдүк «ады-нени сункан эвес, кыдып бербейн канчаар. Өөредиге черлеринин күр-чөмү, Аныктар яамызы сту-дент аныктарга кичингенин күштелдирип, студент анык кижинин канчаар чурттап, амычтар олурарын хунунг чыгыла айтыры деп санаар боор дээринге бузуруп олур-мен. Бис, ады-нелер, ажи-талуусуңе кичингенин сал-дып, уруг-дарымыстың хун бугуу амычтарын, өрөдиге-гү, чурттап турар байдал-дын кичингиз адыр укчу-луг бис. «Деминг саяскан те-виз түдүп чин» дээр болгай, өрөдиге черлеринге ады-нелер комитеттерин тургу-зуп, бо бөбөк үеде ажи-талуусуңе эртем билги чөпч-алыңыга деткимчарин бээр учурлуг бис.

Орук-чирикке достунган сту-денттер көрүңерге, олар-нын көрүңгө, эр көрүп, ачы-буянылар чедирин көрүңер, а бис ады-нелер, өлөр дээр чалбарып чоруп бис.

Эпизодда ТЮ.ЛОШ, Бич-Хем кожуу.

ИЛЕРЕДИП ТУР БИС

Чеди-Хөл кожуңунун чатырга чери Ысхандашкы өренип турар студенттерге бо чыдын февраль, август айларына ийи катап аш-чөк болгаш ашкы дүзүлгачыны чедирген, Ысхандашкы өскө оолдар, кастарга орунун өртөз дозуу-олае хандыр-ып, оуңың ачы-дуза-ны көрүссөң.

ЭСКЕРТИНГЕН ЭСКИТТЕР...

Тыва Республиканын Чаааньы хузаал алган докталаын езуугаар кожуңулар хунерин Кызылгы эртерип бажыңгы тургуска.

Сентябрь 23-те Чаа-Хем-чи кожуңунун хунун найы-салгага эртерилген. Чөөн-хемчикчилер бо ажалды баш үдүр белекенин, улуг күшүгү үндүргенер. Кол-лектигити ажил-агылар бү-дүрүн продукциянын дөң-жуани эккелген. Уран чүд-дүр салым-чалааның кижилер солун концерт програм-малыг келгенер.

Чарлаа болга таарымчалыг бай-далды тургузу бербейн бар-ламы хоумандыг болган. Кожуң хунун маана эртер-ип дугайында чарлаалар-да кылдырмай барган. Мы-чанга ол дугайында кызыл-чылаардан кым-даа, чүчү-даа билбөң. Кожуңунун ар-марканы эртерип черин ба-зы паш эвес шилээң. Дол-жарты бажыңар хүрээлөөң, муңгаш шөлүгөшкө чон эвези келген. Ажил-агы-ларын ырак черден кызыл чораша эккелген продукт-ларын эвези улус садып алыр аргалыг болгайнар. Хоорай чатыргазынын хөр-өң бо армаркага хөр, оон канчаар эртип турарын соңугулар көрбөңер. Шы-нында болза, чөөн-хемчикчи-лерин олар уткуп хүлээң алгаш, боттуг дувазы чедир-

Кожуңулар хунун мыччаар эртерипер кымга-даа солун эвес. Армарка эртериперне коллективтиг ажил-агылар улуг чатыргалды үндүр-гөш, эвези орулганы адыр, Мычанга моон түнел үндүр-дүрө чогуур.

Кожуңу хунун эртерип черлер үстүнде билдинген эскиттерин өренип көрөш, моон түнел үндүрүп, бир ады солун эртериперлер боор деп илгезиш, бо материалды бижидим.

Саяла ТУВАК.

ИЛЕРЕДИП ТУР БИС

Э. Д. ЭРТИНЕ, Е. Д. АГЫИ.

СЕТКИЛИМ ХАНЫЗЫНДАН

сыр огу Сонга, ол ыкшак уруулар эчизин Валим Кыргыс огу Седике, эччи сес-тегалары — Айбек Сендоо, Долаана Таргын, Арига Хирлиг оларга база сан-

СЕТКИЛИМ ХАНЫЗЫНДАН

таркалаа Тамара Сурун, Чо-гарай Эртине, Лилия Норбу-Самбу, Татьяна Сенин-Доржу оларга, хирургия сал-банынын бүгү амычталы-ларына мээң амы-тыным

СЕТКИЛИМ ХАНЫЗЫНДАН

дээр дүн-хүн чок чанымын ыравайн эмнеп, карактап турганым дээр четтирдим.

СЕТКИЛИМ ХАНЫЗЫНДАН

Боттарынын арыг ханын хараманмай берип турган эрп черинин чөпчөөрүлүгү-га, кожуңунун күш-күлтур-жүлүгү, мени азыражын

СЕТКИЛИМ ХАНЫЗЫНДАН

турган төрөл чоңумга чырык өрөмчөйгө катап дилдип келген сеткилим ханызын-дан өөрүп четтиргенимин илестеттим.

Владимир ПААВЫЛ, Тээлн суур.

КРАЙНЫН ХООЙЛУЖУДЛГА ХУРАЛЫНДА

Барнаал. Алтай край-нын Хойлуужудлга хура-лынын ында бүгүгү хун алыштырган элелгил сессия-зынын хун чурумунда тус чер бюджетинин не-мелезинин айтырыгы, республика болгаш край учур-дузазы объекттерге чер участоктарын тускай-лаарынын чуруму, 1994 чылда чер үндүрүчүн хем-чеглери — нитизи-биле он доот айтыры бооп турар.

РОССИЯНЫН ЧАА ЧУРТТАЛГА ХООЙЛУЗУ

МОСКВА. Россиянын чаа чурттага хойлузунун төлөөлелин ажылдап кыл-ган. Ону бугаар хамааты-ларын чүгүле 4-ку катогор-ияныга хамаарып киңил-ер — эвези хасенилгилер, Ала-чурттуң Улур дайны-ны кириңкичелер, 1-ги болгаш 2-ги бөлүктүн инва-лидери, а ол ыкшак онза-кайг хевирли аары-аржык киңилер чурттаар чөни Хал-аска алып учураар.

Оон артан бүгү кижилер, хөй урууларыг өт-бү-лер-биле катая-хаара чурттаар черлерин рынок өрткөктерин эсуугаар садып алып алаар. Ол дугайын РФ-тин Шүүгүзүчүн сайы-дынд бири ораалкчызы Владимир Кузьмин болгаш ук төлөөлелин ажылдап кылган бөлүктүн удуртукчу-су Павел Крошенинников Москва болган парлада конференциянын үезинде дыңатканнар.

АЖЫ-ТӨЛҮВҮСТҮҢ КАДЫКШЫЛЫ ДЭЭШ

Семинар-кичээл

Ылымг темага семинар-кичээлдэи Бай-Тайга кожуунун думулар чагырааларының даргаларының, кожуун төвүнүн албан черлериниң, организациаларының төлөөлериниң, социал-педагогтарын, культура ажыдакчыларының киржилгези-биле Тыва Республиканың Элээр чорук болгаш кадыкшыл эвилелиниң эгелешкини-биле сентябрь 29-та Тээли суурга организастап эрттирген. Аңаа иммунология төвүнүн улуг эмчизи А. М. Ламажаа база киржин, СПИД деп халлавырлыг аарыгын делегейде, Россия Федерациязында база Сибирь регионунда кандыг байдалда да турары 1994 чылдын июль 1-деги саннар, фактыларга дайын чугаалап берген.

Бо темага семинар-кичээлдэи кожуун төвүне эрттиргеш, кийгырыг Хүлээп ал, ону кичээл үезинде сайгырыг чугаалакш, төлөөлөр боттарының сумуларынга, күш-ажылыг коллективтеринге, боттарының харыылап турары микро-районнарынга баргаш, чоңга таныштырып, кижилериниң санал-оңалын барымдаалап, бай-тайгаларының Тываның бүгү ажылыг чоңуна кийгырыгн Хүлээп алыр кылдыр дугуржуу алган. Семинарны кожуун чагырганының даргаларының социал-политика талазы-биле оралакчысы Мария Салдакович Ооржак ажиткыш Элээр чорук болгаш кадыкшыл эвилелиниң даргазы Н. Б. Тартык-Карага сөс берген.

Наталья Борисовна Тартык-Кара: — Эвилеливис тургустунга-ла он чыл чедир турган. Бо үениң дугурзуунда кылган ажылыгысты билер кижилери-ла берип келди. Бөгүңү кол сорулгавыс — өлбөрөп, хөрлээлдеп барган арагалаашкыны чавырылдыраары. Бөгүңдө айтыргылар ийгилиги олар. Кижилер, илангыя хөрөжөннөр, аныктар чүге черле арагалап туралар? Ам черле канчаар бис? Канчаар амьдыраар бис? Ажы-төлүвүстү канчап кижизилер бис?

Чораян-на черимге кижилер-биле оон дугайыг чугаалапчор мен. Чамдыктар-ның өрткегич санаалда-рын сактып ап, оларын-биле демделгелдерим дептерин додуруп чор мен. Ижер хөрөжөннөр-биле төлөк чугаалап кылдыр чор мен. Арганың кандызын-даа бол ажыглаар алаар. Төрөл бөлүк деп чүвени ажыглаарын санаалдап туралар. Чижээ, Монгуштар диктир. Ол төрөл бөлүк улуг наздыг өбгөзүн азы хүндүл кижизин бөлүк баштыгы кылдыр согчуп алып. Ол кижилер бөлүктүн бүгү айтыр-гыларын харыылаар, ажыл-панын тургузуу ал болгай. Монгуш уктуг анык кижилер-биле оон дугайыг чугаалапчор мен.

Багай чүве үүлгедип каап диктир. Оон кылдып каагып чүгеле ада-нези эвес, — Бүдүн төрөл бөлүү, бөлүк баштыгы чымы база үлөшкөн. Ыдыг болбазын дие, бөлүүн кижизитсин.

Бистин чөвүлел усташ суураар ажылдап, эмчилдерин күжүв ажыглап, оларын-биле сырып харыылап кылдыр тур. Ижерлден ырмаанынгар биске көп эмнедип ап туралар. Өрткө-хөлөзи бисте амдымында чийк. Чамдыкта халас-даа эмнеп тур бис. Школа-ларда кадыкшыл клубтарын ажыдып тур бис.

Арагалаашкының, маркоманары кижилерге өкпөк турары хоразынын дугайында көргүзүп материалдары семинарны киржикчилеринге дээштиг салдары чедирген. Кадык-чагай амьдырал дээш кижизилдигиниң кол-кол утланышкынының айлыне дери, чүрүп белектөөн, орус, тыва дыктарга шүлүктөп сүт каап плакаттарының дээштиг улуг. Бо хүнерде ол плакаттар, көргүзүп материалдары, сагынырылгаш, сургаалдыг доматтар бизжөө, сан-чуралгай данылаан схемалар кожуун төвүнүн, сумуларың культура одаларында, шко-лаларда, маанилдерде, агит-квартираларда астыгылаан.

Анна Момбузасена Ламажаа: — Делегейин 190 чур-тарында 985 119 кижилер СПИД-тен аарып турар. 1983 чыл-дагы июль 30-ге чедир турган байдалга көөрдө, араан кижилериниң санының 30 хуу хөй болуп турары ол.

Бо чылдың чеди айларында РФ-те болгаш Сибирь реги-онунда ук аарыгдан хал-даныры алган деп санаткан 774 таварыла бүртүктеттин-ген. Оларның 277-зи бирин турар 17 чаштары ол аарыг-дан аарып болуп, халданыр-дан дээ иелер төрүп каан. Ук аарыгдан аарып болуп, халданырыг диткен бол-гаш арааст олген 11 кижил-дин 63-ү бичи уруглар.

Бо хүнерде СПИД-тен 138 кижил аарып турар. Оларның 80-и бичи уруглар. Өлген 89-и кижиниң 54-ү бичи уруг-лар.

1994 чылдың бирги чар-тында аарыгны халдадып алган үп кижил Сибирь реги-онунга бүртүктеттинген. Өске чегре аарып алгаш, Тывага көп өлген чагыс та-варыла болган.

Арага-дарыже хандык-шыр, чийк амьдырал сүрер, синел чоруктуң дикри чижээ ол-дур деп чүвени эм-чи семинарны киржикчи-леринге тайылбырлап, сал-дыган айтырларга чедир-ги харыын берген.

Дараазында семинарны киржикчилери санал-оңалын солчуп, амьдыралчы чугула айтыргыга хамаарыштыр бол-галарын, күзелдерин чугаа-лааннар.

Н. Ч. Ооржак — кожуун чагырганының даргазы

чагырганының даргазы: — Бай-тайгаларың ТР-ниң бүгү чоңуна кийгырыгн диктир, бо айтыргың чугаала-жыг, көргүзүп материал-дарыг солун семинарны эрттирп турарын чөгүт үүдө-хөрен деп санап, диктир тур мен. Шынап-ла, хөрөжөн чоңуустук ижер кээри кел-диң. Көскүлени, хөрөжөн кижилер-биле хөрөжөн кижилер ишпей, ижер алган хай деп, ажы-төлү дээш са-гыш аарып чоруур чүве бол-за, эр-даа кижилер болуп бер, Черле өлдеп. Кижилер арага сайгай бергенде, хөрөжөн улус чыныгы-ла бээр. Ал-бадан тургаш ижерлөөн санаада алырылбас. Ол чер-ле чүү деп чачыл, ажил?! Кийгыргың утказын өг-бүдө бүрүзүңге тайылбыр-лаар херек.

Г. Д. Донгак — кожуунун илтиги херектер килдизиниң наачалыгы: — Шыл айтыргы чугаала-жыг тур бис. Бо кожуунга чөөк таа келдим. Бир чыл ажыг үдө, мээң билерим, чүдүг чашпап тыгып турган-дын араан дөрт оол өлдү. Токсикоманарының, нарко-манының, арагачыларның сан-данызын бизин тургуза-ры бергенден. Куду сураа дыннаан болза, оон болуп че-же-даа ырак бол, чада-да бар чылдар апарган бол-гай бис. «Хүндүлүг чөм эжи-л, чамгысты аыт, оон эжи-лп каар эвес» дээш-ле, сы-гааш туруптар. Ыдыг арага сыгакчыларын куду культу-ралыг кижилер деп санап, олар-ның аайына кирбес болза эки. Чамгысты алканыдан сыгтап алгаш чоруп бээр-иңи утуп болбас. Ол ыш-каш школа дооскандан бээр 10, 20, 30... чылда, 40, 50, 60, 70 хар харлаан жубилейер

эрттирер деп чүве база тып-тып келген. Чараштыр эртти-рп болбайн канчаар. Ону арагалаарының чылдаа кыл-дып алган-дыр бис... Т. С. Хертеп — кожуунун ном саанын өргөзүңиз эрелекчиң: — Хөрөжөннөр ортузунга ажыл чорудар килдизи ка-тап тургузар, хөрөжөннөр чөвүлелдериниң ажылыг чаазы-биле өскөргүр. Ажил-дыг улгашып кижизилдиге-же утланылар. О. О. Күжүгет — социал педагог башкы: — Социал педагогтар чай дургузуна ажылдап чы-лаан болгаш бо хүнерде шө-лөөдө турар. Октябрь 15-тен ыйык шунту ажылыг үгөр. Хөрөжөннөр чөвүлелдериниң кылдып чорудуп турганы кижизилдиге ажылыгн чүү биске оонактып турар чүве болганда, микроайоннар, су-мулар айлыне бижылгаш-тыган социал ажыдакчы-лар-биле ленте ажылдаар алаар бис.

ТУННЕЛ: Ажы-төлүвүстүң, келер салгалыгыстың салым-хузуунуң кырынап дикрилеп келген айнал-халалты — арагалаашкыны, анык-өскөн ортузуна наркомания, токсикомания дээш ыпкаш хамчыгы чавырылдырып, ону чоруту чор кылдыр дээш семинар-ны киржикчилериниң кө-чүрүп турар санал-оңалын чүгө ол кожуунунга ажил-чилер эвес, бүгү Тываның чойу кичээлге ай-бай-тайгаларының кийгы-рыг диктир, дөрт ажил-херекчи, чагаай амьдырал-чы кирер боор деп идегэр-дир бис.

Валентина САТ. («Шынын» көр.)

Мээң чөстемни, уругларымың кырган-ачазын Сүге Салдакович ЧАҢЗАН дээр. Оон дөңгүр баштыг тенок шаанда ойнап өскөн алыс чурту Бай-Тайга кожуунун күктүг-шыктыг Тээли сууру.

1970 чылда амьдыралының аайы-биле Бай-Тайга ко-жуундан ычтан Таңды району турган, ам болза Чеди-Хөл кожуунун Хову-Аксы суурже көчүп келгеш, бо үе чедир ннда ажылдап, чурттап чоруп. Мээң бичи Елизавета Хертеговна Чаңзан-биле өг-бүлө тулктандан бээр 33 чыл бооп туралар. Олар 1 кыстан, 3 оолдуң ала-нези база ажы-төлүңүн аягы-төлү 6 кижиниң ынак кырган-авазы, кырган-ачаа.

Угаамның эртемге же класстар башкызы кижиле, ам пен-сияда. Чөстемниң мергежили чөлаачы, ол 40 чыл иштинде чөлаачылап келген болгаш ам-даа Хову-Аксы суурда комбинаттың «Аллы» чериниң автобузун муңуп, ажил-чынар сөөртүп ажылдап турар.

Сүге Салдаковичтин дузааргаа, экиргээ-даа көчүп кижиле. Өөрүшкү болгаш муңгаралды чөстем бистин-диге кээздө депте үлөжүр, дузалажар, чыгыр-сүмезин калар кижиле. Ыччангаш чөстемге, кырган-ачавыска чоргаарлап чоруур бис. Бичимден-не оларны чангыга ескен боорум-га, угаам, чөстем мени улуг уруувус диктирлер. Олардан ачыланып, өг-бүлө тулук чоруду-ла баарыма, үргүлүк дузазын көргүзүп, аягы-төлүмү-дээ азыражып, кара-тык чорурлар. Ыччангаш мээң уруум Сайна, огулум Бо-рис кырган-авазымга, кырган-ачазымга дыкка ынактар. Хүн-дүлээрлер.

40 чыл иштинде чөлаачы кижиниң ажил-ижинге кандыг бергелер турбазыл, изилде изиг, соокта соок, аш-тодуг-да чоруп чораш, ак сеткилди-биле күрүненини ажилын кыл-дып чоран. Амгы үдө Чаңзан Сүге Салдакович пенсияга үнүп турар.

Ынак чөстемге, хүндүлүг кырган-ачавыска төртүткен хүнүн таварыштыр аас-кежини, кан дег кадыкшылды, ам-даа 100 харга чедир чурттаарын сеткиливис ханызын-дан күзеп, курлак чедир мөгөйлөвүс.

Вера ШАРАПОВА.

Бистин ынак ачавыс Байырган Агбаанович КЫРГЫС октябрь 11-де 55 харлаар. Ачавыс дыкка хөй чылдарын иштинде ат-алдарыг, коочун башкы болуп, ам бо хү-нерде Ак-Чыраа ортукан школазында чеже-даа хү-ндүлүг дыштангыга үнө берген болза, бичи чаштары келер үдө езулук кижилер болуун дээш кижизилдип, өөрөлүп чоруур. Ыччангаш ачавыска төртүткен хүнүн таварыштыр байыр чедирбишаан, кан дег кадыкшылды, амьдырал-чуртталганын, ажил-ижинге хөй-хөй челиш-киннерин болууну сеткиливис ханызын чүдүзүвүс.

Хүндүткел-биле: оңуң эзип, уруглары, уругларың уруглары.

Бистин эрчим хүндүлүг угавыс Саара Шыраповна САТ октябрь 11-де муугу 50 харлаар. Бо айда угабыска мени дакыр байырлап бооп турар, чүге дээрсе РФ-ке Тываның каттыжып киргенини база бежен чыгы болгай. Бистин чөвүлел 1964 чылда салып үчилчезин дооскап, бо хүнерге чедир Өвүр кожуунун Ханагайтыла хөрө-жөннөр нитилелдеринде 30 чыл иштинде ажылдап келген. Саара Шыраповна РФ-тин алдарлыг салгыжызы аттыг. Ол дөрт уругун нези. Оларны дооруктуу эстүрери, эр-тем-билдиге чедирери дээш улуг сагыш салып келген. Улуг огул Рамонир Свердловскиниң политехник-тин институтун дооскан, ортун огул Сергей Россияның кик-боксинге чемпиону, спорт мастери. Ам ол бодунун эни Оолак САТ-биле калы Италияга болуп маргылдаа Россияны алын камгалаар дээш, белектенип турар. Бичи огул Орлан болуун ажил-хүлээлгенин база эки күседин турар. Кеймер кыч Нойбрина авазының эини басып, Кызылдыг салгы техник-кумунда өөрөнип турар.

Угабыска чөвүлел төртүткен хүнүн таварыштыр кап дег кадыкшылды, аас-кежин күзеп, чүректин ханызын-дан изип байыр чедиривүс.

Кызылда чурттап турар думдасы, керни.

Уруглары Айнык, Анжела, Айлана, Долаана, Баз-обд, Уругларың уруглары: Вадим, Виолетта, Айдын, Айлык, Ай-Күш.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистин эрчим ынак ачавыс болгаш акывыс Михаил Онунович Тартык-оолдун хенертен мөзөни-биле холбаштыр бистере таварышкан аар-серге ажыг-шүжүвүстү, ханы качыгдалыгысты сеткилин ханызын-дан дегте үлө-жип, орнукуштарының сөөлүгү орунуче үлөшкен Тыва Республика болгаш Кызыл хоорай талазы-биле үндүрүп үлөшкөн-чаларына, сан-хө, хыналда-ревиизия, үндүрүп системаларының ажыдакчыларына, республиканың ырак-узаак булуңтарында келгилди дөргүл-төрдөргө, күдүлгөвүска, эш-өрүвүска, эштеринге чегре чедир күдүк басып калбарып, четтиргенистин илередиң, «Шын» солунуу дамчыштыр мөгөйлү, баралгадывас.

Авазы, огул, думдалары.

1994 чылдың сентябрь 17-де бистин ынак улуг огулусу, ийи бичи чаштын төлөтүг алазы, думдаларың, чурта-данырың башкарыгы дайгыжың Мартов Маадирович Тартык-Хаа 28 харлап бар чораш, дерзин өдүрүкчүлериң ханыг холдарыңдан анык-чалымы назындыңдан чарылан. Бистин ханы ажыг-шүжүвүстү үлөшкен чоңууска, эш-өрүвүска, ырактан келген төрдөлдөргө, школа, ошкө, коллективтеринге мөгөйлү турарыгысты «Шын» солунуу дамчыштыр илередиң, мындыг хай-халап моон сонгар нер бүрүзүңге чалап турар деп йөрөздүвүс.

Өөнүн ийи Долаана Тойбу-Хаа, уруглары — Майя, Доржу, авазы, кати, кат-нези, угазы, чөстөң, думдалары, кенээттери, чуржылары, бажалары.

Бистин эрчим ынак авазыс, кырган-авазыс, угабыс, думдасыс, чөстөңүс Додуй Дадларова Даныш-оолдун озал-онлакка таварышкы мөзөни-биле холбаштыр бистин ка-жыдыдыгысты бистин-биле кады дегте үлөжүр, ачы-бу-каны көрүскен Тыва Республиканың болгаш Улуг-Хем ко-жуун чагырганының пенсия фондусуның коллективтеринге, Улуг-Хем кожуун чагырганыга, Тес-Хем, Бай-Тай-га, Улуг-Хем, Каа-Хем, Өвүр болгаш өске-даа кожуунар-дан бүгү-ле кады чурттап, ажылдап чоран ха-дудмалары-гыска, эш-өрүвүска сеткиливин ханызын-дан четтирге-нистин илередиң мөгөйлөвүс.

Уруглары, ха-дудмасы.

АГАР САНЫ: «Тыва соубанк» № 363505

(Октябрь 10-дан 11-ге чедир)

ПОНЕДЕЛЬНИК

7.30 ЭРТЕН.
9.00 «Роботтар дайыны». Мультсериал.
9.25 «Черлик Роза». Теле-сериал.
10.00 Кижилер болгаш хоойлу.
10.30 Татьяна Матвеева ыр-лаар.
15.50 МЕДЭЭЛЕР.
16.00 Ча аттар.
16.35 Сыдыктар шагы.
16.50 МЕДЭЭЛЕР.
17.00 Сыдыктар шагы. Улан-чызы.
17.25 «Элен болгаш уруг-лар». Аныктар сериалы.
17.50 МЕДЭЭЛЕР.
18.00 Шунту улус чугаала-жыр-лар.
18.30 «Кижилер болгаш хоой-лу». Тускай үндүрүлгө.
18.45 Суралгы кижилер. XX век. А. Павлова.
18.50 МЕДЭЭЛЕР.
19.00 «Чугула айтырлар шагы».
19.25 «Черлик Роза». Теле-сериал.
19.55 «Бистер». В. Познер-ниң автор программазы.
20.40 «Тамчыктыг удуңар, чаштар».
21.00 МЕДЭЭЛЕР.
21.30 Агаар.
21.40 Монолор.
21.50 Спортч уик-энд.
22.05 «Театр ТВ». Р. Бы-ковтуң ойнавааны рольда-ры.
23.35 Улуг кижилерге мульт-фильм. С. Михалковтуң басыялары.
23.50 Делегей бөгүн.
00.00 Реклама.
00.05 Ю. Кичиниң-биле алды келгээри. 2-ги келгээ.
00.45 «Амьдызында чаянык дүшүлгө». Улуг кижилер-ге мультфильм.
00.50 — 01.00 МЕДЭЭЛЕР.
ИЙГИН ПРОГРАММА «РОССИЯ» канал
7.30 Формула-730.
8.00 МЕДЭЭЛЕР.
8.20 Автомиг.
8.25 Ажылыч чалап тур... ажылыч чалап тур...
8.30 Ажылыг кижилериниң үези.
9.00 Эй-би-си-нин медээлери.
9.25 «Гусевтин дамы дикри-ги берген». Барымдаалыг фильм.
9.35 Чаа шугум. «Депеша».
10.05 Хүндүсүк сеанс. «Кол херечи — компьютер». Уран-чечен фильм.
10.05 Хүндүсүк сеанс. «Кол херечи — компьютер».
16.20 Мультфильм. «Вин-ни-Пух болгаш чымчытгы

11.35 Телесолун.
11.40 Тараачынар айтыры.
12.00 — 12.20 МЕДЭЭЛЕР.
15.55 Дамчыдылгалар про-граммазы.
«Тыва» канал
16.00 Тыва Республиканың Россия Федерациязының составына каттыжканының 50 чыллыгы байырлагына турсакаткан байырлыг ху-рал болгаш концерт.
ИЙГИН ПРОГРАММА «РОССИЯ» канал
18.25 Камгалал-911.
19.25 Чаштарың чугаалары.
20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.10 «Кым-даа уттундур-баан».
20.15 Понедельник саңында детектив. «Спрут-6». Уран-чечен фильм. 1-ги серия-зы. 2-ги кезээ.
21.20 Репортер.
21.35 М-трест.
21.55 Спортчу карусель.
22.00 Ретшү чокка.
23.00 МЕДЭЭЛЕР.
23.25 Экология.
08.25—08.30 Ыдыктар чу-гаалар.
УШКУ ПРОГРАММА «РОССИЯ» канал
17.05 Хүнүнүн байырлап.
17.15 Чаа шугум. «Өшкен сыдыс бөр».
17.55 Россияда бизнес.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.20 Мультфильм. «Вин-ни-Пух болгаш чымчытгы хүн». «Адыр, мана, сени ийиле». 10-ту үндүрүлгө.
16.50 Уругларга дамчыдылгаш.

19.55 Тема.
20.40 Тамчыктыг удуңар, чаштар».
21.00 МЕДЭЭЛЕР.
21.30 Агаар.
21.40 Баштайгы холдардан.
21.50 Футбол.
22.20 Композитор Игорь Кру-тойнуң чогадыкчы келгээ-зи.
23.50 Делегей бөгүн.
00.25 Джаз аймаа.
00.50 МЕДЭЭЛЕР.
01.00 — 01.25 «Палитра».
ИЙГИН ПРОГРАММА «РОССИЯ» канал
7.30 Формула-730.
8.00 МЕДЭЭЛЕР.
8.20 Автомиг.
8.25 Ажылыч чалап тур... ажылыч чалап тур...
8.30 Ажылыг кижилериниң үези.
9.00 Эй-би-си-нин медээлери.
9.25 Эргенги концерт.
9.50 Ретшү чокка.
10.45 «К-2». «САС» көргүзөр: «Доктап көр, үе!».
11.35 Телесолун.
11.40 Тараачынар айтыры.
12.00 — 12.20 МЕДЭЭЛЕР.
15.55 Дамчыдылгалар про-граммазы.
16.00 МЕДЭЭЛЕР.
16.20 Көрүп алырыңче далакчылар. «Улукчылдыг ортулук». Уран-чечен фильм (Австралия). 1-ги сериязы.
16.50 Оон-моон медээлер.

Чарлалдар бюрозу

Ачы-ДУЗА МАРАФОНУЧЕ ЧАЛАЛГА
Бай-Тайга кожуунун Кара-Хөл ортукан школазының үндөзлөгүнүнүн бээр 55 чыл болуп онуга турсакаткан
Ачы-ДУЗА МАРАФОНУ ОКТАБРЬ 21-ДЕ БОЛУР.
Ыччангаш аңаа өөрөнип турганнар, ажылдап чоран башкылары болгаш өске-даа ажыдакчылары ол мара-фонга киржири-биле чалап тур бис.
ОРГКОМИТЕТ.
Россия Федерациязының Тыва Республика талазы-биле Социал камгаладылгаш фондузун чангыс аай регион сал-бырың тургузары-биле холбаштыр өчүңүң хевирлери ха-маан чокка камгаладылга үндүрүлгөңүң бүгү төлөкчи-лери (нуш-ажыл төлөвириниң санаттыган фондузунун 5.4 хузуу) камгаладыкчының эде бүртүкээшкенин эртеңи эргежок чугула апарган болгаш октябрь 16-га чедир №4 майгыктын өткөдүн кириер ужурул. Кызыл хоорайда болгаш кожуунарда санажылга отчоттары хевээр айткан Чаа тургустунан болгаш бүртүктөзөн организациалар болгаш бүдүрүлгөлөр дүргөн бүдүрткөдир ужурул. Бүртүктөзөн болгаш отчоттары чөгүрү хуусаада кири-бөөн организациалары болгаш бүдүрүлгөлери хоойлу-дүрүм өзүгар торгаао хемчегин алыр.
Тыва Республика талазы-биле социал камгала-дылга фондузун регион салбырың баштаар че-ри.
ИНФОРМАСТЫГ ДЫННАДЫГ
Агроулетүрүп комплекзиниң бүдүрүлгөлериң талазы-биле аңаа акцияларга хамаарыштыр хаагыг бижилдиге-дин хуусааы 1994 чылдың октябрь 11-де доостурган Тыва Республиканың Эт-хөренги күркүм дындап турар. Дараазында акционерли нитилелдер боттарының ак-цияларын салып кириер:
«Туран» септеле-тулук бүдүрүлгези, Кызыл-Мажалык-тын болгаш Кызылдын эт комбинаттары.

Көдээ ажил-агы бараннарының бүдүрүкчүлери: кол-хозтар, совхозтар, тараачын, араг, фермер ажил-агылар бижилдиге киржил болур. Акцияны доктаатынган өртөзө 1000 рубль.

Акцияларга хамаарыштыр бижилдигени Тыва Респу-бликаның Көдээ ажил-агы болгаш ачы-чөм яамызы база Тыва Республиканың Эт-хөренги күркүм чорудуп турар. Адреси: Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчуу, бажың № 18, Чазак чериниң бажыңы, кабинет № 224, телефону 3-78-24.

Бүгү-эвилелдин холбаштырылга төвүңе хуужудула чектерин салган республиканың кожуунарының болгаш Кызыл хоорайның чурттакчылары аукцион түнелдерини дугайында дындадыгы алырыңче Тыва Республиканың Эт-хөренги күркүм чалап турар. Дараазында акцио-нерли нитилелдериниң акцияларын садыр талазы-биле аукционун түнелдериниң дугайында дындадыр:

1. «Ачыкский нефть болбазырадыр заводу».
2. «Нобельнефтегаз».
3. «Томский нефтехимия комбинаты».
4. «Улан-Удэин ужур чүүл заводу».
5. «Кришинефтегазсинтез».
6. «Сонгу-Барына талак пароходство».
7. «Светогорск».
8. «Красноярский комбайн заводу».
9. «Сахалинский далай пароходство».
10. «Красное сормово».
11. «Нижнегороднефтеоргсинтез».
12. «Самоторнефтегаз».
13. «Варьгоннефтегаз».
14. «Нижнеартовскийнефтедорстройремонт».
15. «Краснегромаш».
16. «Енисейнин хем пароходство».
17. «Приобнефтегаз».
18. «Нижнеартовскийнефтегаз».
19. «Белозернефтегаз».
20. «Братскийн ыш үлетпүр комплекзи».
21. «Волганын хем пароходство».
22. «Серп и молот».
23. «Нижнеартовскийнефтегаз».
24. «Унеленин физика институту».
25. «Мурманскийн трал флоту».

Тыва Республиканың Эт-хөренги күркүмунуң адре-си: Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчуу, бажың № 18, Чазак чериниң бажыңы, телефону 3-78-24.

КУШ ЧОК ДЕП САНААР.
Тыва Республиканың Бин-Хем кожуунунун «Сылдыс» аттыг араг ажил-агының тамазының читкенин бар-ымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

АЧЫ-ДУЗА МАРАФОНУ
1994 чылдың октябрь 21-де 12.00 шакта
Улуг-Хем кожуунун төп эмнелгезин тургустунганьдан бээр 60 чыл болган онуга турсакаткан ачы-дуза марафо-ну болуун чарлап тур.
Шаандан бээр-ле ол эмнелге ажылдап чоран бүгү эмчилерин болгаш аңаа киржи күзелдиң аалчылары албан-организациалар, бүдүрүлгөлөр төлөкчилерин ма-рафонче чалап тур.
Улуг-Хем кожуунун төп эмнелгези.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ БОЛГАШ КЫЗЫЛ ХООРАВЫН ЧУРТАКЧ